

* * *

Sprawozdanie z konferencji *Losy i znaczenie dziedzictwa kulturowego po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska przekazanego Cerkwi prawosławnej lub Kościołom protestanckim* (Serpelice, 3–5 IX 2015 r.)

W dniach 3–5 IX 2015 roku w Serpelicach koło Białej Podlaskiej odbyła się konferencja naukowa nt. *Losy i znaczenie dziedzictwa kulturowego po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska przekazanego Cerkwi prawosławnej lub Kościołom protestanckim*. Została ona zorganizowana w ramach projektu badawczego *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja*, przy współpracy Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach oraz Wrocławskiego Towarzystwa Miłośników Historii Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego.

Zanim przejdziemy do sprawozdania z tego wydarzenia, warto przybliżyć projekt badawczy *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja*, finansowany w ramach Progra-

mu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Jest on kierowany przez prof. Marka Derwicha z Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego, a realizowany w ramach Polskiego Towarzystwa Historycznego.

Jest to bardzo szeroko zakrojone przedsięwzięcie naukowe mające na celu zainicjowanie wszechstronnych, interdyscyplinarnych badań nad dziedzictwem kulturowym pozostałym po skasowanych klasztorach oraz inwentaryzację i opracowanie wszelkich jego przejawów w postaci druków i rękopisów, archiwaliów, obiektów architektonicznych, składników wyposażenia kościołów i klasztorów, dziedzictwa przyrodniczego itd.¹.

Geneza projektu wiąże się z konferencją *Pruskie kasaty klasztorne na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Polsce i Europie*, która odbyła się we Wrocławiu w dniach 18–21 XI 2010 roku. Liczba

---

¹M. DERWICH, *Główne założenia projektu Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja. Program Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016; nr 11H 11 021280, „Hereditas Monasteriorum”, 1 (2012), s. 357–362.*

wyłoszonych referatów (90) oraz towarzyszące im ożywione dyskusje ukazały złożoność i wagę tematu kasat klasztornych, a zwłaszcza ich różnorodnego wpływu na dzieje Kościoła, społeczeństwa, gospodarki, a zwłaszcza kultury ziem polskich². Materiały z tej konferencji zostały opublikowane drukiem w czterech tomach³.

Projekt wystartował w marcu 2012 roku. Podstawowe informacje na jego temat znajdują się na stronie internetowej⁴, która ma również wersję angielskojęzyczną⁵. Rezultaty prac realizującego go zespołu (ponad 120 osób z kraju i zagranicy⁶) prezentowane są co pół roku na stronie projektu⁷ oraz na łamach półrocznika „Hereditas Monasteriorum”. Do tej pory ukazało się pięć tomów liczących w sumie prawie 3000 stron⁸. Większe

opracowania publikowane są w serii wydawniczej Dziedzictwo Kulturowe po Skasowanych Klasztorach⁹.

Sercem całego tego przedsięwzięcia jest portal internetowy kasaty.pl, zawierający nie tylko informacje o Projekcie i jego realizacji, ale przede wszystkim wejście do dostępnej online bazy danych (tzw. Portal Wiedzy, pw.kasaty.pl), w której inwentaryzowane jest to, co znajdowało się w klasztorach w momencie kasaty, oraz to, co z tego znane jest w dniu dzisiejszym.

Jednym z ważnych aspektów realizacji Projektu od początku są konferencje, będące okazją do spotkań i konfrontacji oraz wymiany myśli i uwag warsztatowych. Odbyło się już ich dziesięć, poświęconych poszczególnym akcjom kasaty wspólnot zakonnych (jezuitów¹⁰, po

²M. DERWICH, *Wprowadzenie: od konferencji do projektu badawczego*, w: *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, t. 1: *Geneza. Kasaty na ziemiach zaborów rosyjskiego i austriackiego*, red. M. Derwich, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii. Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego, 2014, s. 9–12 i online, <https://docs.google.com/viewer?url=http://www.kasaty.pl/wp-content/uploads/2015/09/Wprowadzenie.pdf>, dostęp z dnia 16 XI 2015 r. (taka sama data dostępu w wypadku wszystkich przywoływanych dalej stron www).

³Spisy treści zob. <http://www.kasaty.pl/kasaty-klasztorow-na-obszarze-dawnej-rzeczypospolitej-obojsa-narodow-i-na-slasku-na-tle-procesow-sekularyzacyjnych-w-europie/>.

⁴Zob. <http://www.kasaty.pl/home/>.

⁵Zob. <http://www.kasaty.pl/home-en/>.

⁶Zob. <http://www.kasaty.pl/projekt/uczestnicy-indywidualni/>.

⁷Zob. <http://www.kasaty.pl/category/sprawozdania-z-realizacji/>.

⁸Zob. <http://hm.kasaty.pl/strona-glowna/> i <http://www.kasaty.pl/publikacje/hereditas-monasteriorum/>.

⁹Zob. <http://www.kasaty.pl/publikacje/seria-wydawnicza/>.

¹⁰Jarosław, 11–14 VII 2013 r., podstawowe informacje oraz program zob. <http://www.kasaty.pl/konferencja-losy-dziedzictwa-po-klasztorach-jezuickich-skasowanych-na-obszarze-rzeczypospolitej-obojsa-narodow-oraz-jego-znaczenie-dla-powstania-i-dzialalnoscikomisji-edukacji-narodowej-11-14-lipca/>.

¹¹Rytwiany, 12–15 VII 2012 r., podstawowe informacje oraz program zob. <http://www.kasaty.pl/losy-klasztorow-i-zbiorow-poklasztornych-w-okresie-represji-po-upadku-powstania-listopadowego-w-1831-r/>.

¹²Mąchocice Kapitulne, 25–27 IX 2014 r., podstawowe informacje oraz program zob. <http://www.kasaty.pl/losy-i-znaczenie-dziedzictwa-kulturowego-po-klasztorach-skasowanych-na-ziemiach-zaboru-rosyjskiego-w-latach-1864-1905/>.

upadku powstań listopadowego¹¹ i styczniowego¹²), kasatom w różnych rejonach ziem Polski (w Galicji¹³, Gdańsku i Prusach Królewskich pod panowaniem Prus¹⁴, Prusach Zachodnich i Wschodnich, na Pomorzu i w Inflantach¹⁵, na Śląsku, w Czechach oraz na Górnych i Dolnych Łużycach¹⁶, w Wielkopolsce pod panowaniem Prus¹⁷, w Płocku, na Mazowszu i ziemi dobrzyńskiej¹⁸) oraz konferencja będąca przedmiotem niniejszego sprawozdania. Poza tym odbyły się trzy konferencje pod patronatem Projektu¹⁹, a na 15 innych uczestnicy Projektu wygłosili referaty²⁰.

Ważną odśłoną tego cyklu spotkań naukowych była omawiana w niniejszym tekście konferencja w Serpelicach koło Białej Podlaskiej²¹. Inauguracja konferencji odbyła się 3 IX 2015 roku o godz. 15:00 w sali konferencyjnej Ośrodka Turystyczno-Wypoczynkowego *Uroczą*

w Serpelicach. Uczestników powitał kierownik Projektu, prof. Marek Derwich, który omówił wstępnie tematykę sesji oraz zwrócił uwagę na jej znaczenie w kontekście całości prowadzonych badań. W swoim wystąpieniu zauważył, że majątek skasowanych klasztorów przeznaczano na bardzo różne cele określane jako społecznie przydatne. Bardzo często adaptowano budynki kościelne na świątynie parafialne dla katolików, lecz niekiedy obiekty klasztorne były przejmowane przez wspólnoty religijne innego obrządku i kultury. Właśnie te sytuacje okazują się bardziej skomplikowane i badawczo interesujące. Marek Derwich wyjaśnił również, że bieżąca konferencja została rozszerzona o grupę referatów, która pierwotnie miała zostać zaprezentowana na osobnej konferencji dotyczącej kasat przeprowadzonych w dobie kulturkampfu. Ostatecznie jednak postanowiono połączyć te dwie planowane konferencje.

¹³ Nowy Sącz, 17–19 X 2013 r., podstawowe informacje oraz program zob. <http://www.kasaty.pl/losy-i-znaczenie-dziedzictwa-po-klasztorach-skasowanych-na-obszarze-galicji-pod-rzadami-austriackimi-w-230-rocznice-rozporozczenia-kasat-jozefinskih-w-galicji/>.

¹⁴ Gdańsk, 22 X 2015 r., podstawowe informacje oraz program zob. <http://www.kasaty.pl/losy-i-znaczenie-dziedzictwa-po-klasztorach-skasowanych-na-ziemiach-dawnych-prus-krolewskich-w-180-rocznice-kasaty-ostatnich-klasztorow-w-gdansk/>.

¹⁵ Przysiek pod Toruniem, 7–9 XI 2013 r., program zob. <http://www.kasaty.pl/losy-i-znaczenie-dziedzictwa-po-klasztorach-skasowanych-na-obszarze-prus-zachodnich-i-wschodnich-oraz-pomorza/>.

¹⁶ Cieplice, 4–5 X 2013 r., podstawowe informacje oraz program zob. <http://www.kasaty.pl/losy-klasztorow-na-slasku-w-czechach-i-na-gornych-i-dolnych-luzycach-w-xviii-i-xix-wieku/>.

¹⁷ Poznań, 4–7 IV 2013 r., podstawowe informacje oraz program zob. <http://www.kasaty.pl/losy-i-znaczenie-dziedzictwa-po-klasztorach-skasowanych-w-wielkopolsce-pod-rzadami-pruskimi-do-1871-r-w-180-rocznice-decyzji-o-likwidacji-klasztorow-w-wielkopolsce/>.

¹⁸ Płock, 5–7 VI 2014 r., podstawowe informacje oraz program zob. <http://www.kasaty.pl/losy-i-znaczenie-dziedzictwa-kulturowego-po-klasztorach-skasowanych-w-plocku-oraz-na-mazowszu-i-ziemi-dobrzyńskiej/>.

¹⁹ Zob. <http://www.kasaty.pl/category/konferencje/konferencje-pod-patronatem-projektu/>.

²⁰ Zob. <http://www.kasaty.pl/category/konferencje/konferencje-z-udzialem-projektu/>.

²¹ Podstawowe informacje oraz program zob. <http://www.kasaty.pl/losy-i-znaczenie-dziedzictwa-kulturowego-po-klasztorach-skasowanych-na-ziemiach-dawnej-rzeczypospolitej-i-slaska-przekazanego-cerkwi-prawosławnej-lub-kosciolom-protestanckim/>.

Właściwe obrady rozpoczęto właśnie od tych wystąpień.

Antoni Maziarz (Opole) wygłosił referat *Kasaty poznańskich domów zakonnych siostr Sacre Coeur i urszulanek*. Obydwa te zgromadzenia prowadziły w mieście działalność edukacyjną i zostały zniesione na skutek polityki władz niemieckich kolejno w latach 1873 i 1875. Jako drugi wystąpił ks. Janusz Królikowski (Tarnów), który na przykładzie losów oratoriów filipinów w Gostyniu oraz Tarnowie przedstawił ciekawy problem nowego życia skasowanej instytucji w nowym miejscu. Ostatni referat w tym panelu, traktujący o wpływie kulturkampfu na pozyskanie przez śląskie wspólnoty zakonne nowych obszarów działalności, wygłosił ks. Tomasz Błaszczuk (Wrocław). Omówił on reakcję poszczególnych zgromadzeń na zaostrenie ustawodawstwa pruskiego wobec wspólnot zakonnych oraz kierunki, w jakich udali się zakonnicy i zakonnice po ostatecznej likwidacji ich domów.

Po wygłoszeniu referatów nastąpiła dyskusja, w której dominowały głosy na temat przyjmowania polskiej perspektywy narodowej w badaniach nad kasatami klasztorów na terenie dawnej Rzeczypospolitej. Wielu badaczy postrzega bowiem proces likwidacji wspólnot zakonnych jako walkę zaborców z polskością, a przecież podobną politykę skierowaną przeciw instytucjom życia zakonnego można zauważyć w tym czasie nie tylko na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, ale w niemal całej ówczesnej Europie.

Kolejny z paneli, *Varia*, był krótszy i mniej sprecyzowany problemowo. Jako pierwsza wystąpiła Zofia Kurzawa (Poznań), która omówiła losy tych paramentów srebrnych pochodzących ze skasowanych klasztorów wielkopolskich, które udało się zidentyfikować wśród współczesnego wyposażenia kościołów w Po-

znaniu – niestety, identyfikacja taka jest bardzo trudna i możliwa była zaledwie w wypadku kilku przedmiotów liturgicznych. Następnie Irena Wodzianowska (Lublin) wygłosiła referat pt. *Monastery bazylikańskie jako miejsca internowania na Prawobrzeżu. Zarys problemu*, w którym omówiła praktykę więzienia opornych wobec władzy rosyjskiej duchownych grekokatolickich w monasterach bazylikańskich, a następnie, po zniesieniu na terytorium Rosji unii, prawosławnych. Wspomniała także o infiltracji bazylikańskich monasterów-więzień przez mnichów sprzyjających prawosławiu, mających pełnić funkcję szpiegów i pomocników administracji rosyjskiej.

Rozpoczynając kolejny panel (*Źródła i biblioteki*), Witalij Rosowski (Lublin) przedstawił referat *Źródła do dziejów klasztorów rzymskokatolickich na Ukrainie Prawobrzeżnej w zespołach archiwalnych Cerkwi prawosławnej i przechowywanych w archiwach państwowych na Ukrainie*. Materiały te zawierają liczne informacje o zniesieniu monasterów bazylikańskich oraz o zaadaptowaniu części z nich na monastery prawosławne.

Po tym wystąpieniu rozpoczęła się dyskusja moderowana przez ks. Janusza Królikowskiego, która skupiła się głównie na ścieżkach życiowych, jakimi mogli podążać zakonnicy ze skasowanych klasztorów, w szczególności monasterów bazylikańskich. Dyskutowano także na temat metod służących do rozpoznawania pośród współczesnego wyposażenia kościołów przedmiotów pochodzących ze skasowanych klasztorów i ich kościołów. Zwrócono m.in. uwagę, że zazwyczaj najcenniejsze obiekty ze skasowanych klasztorów trafiały do zasobnych kościołów parafialnych w dużych ośrodkach, podczas gdy wyposażenie świątyń

prowinjonalnych uzupełniano zwykle sprzętami gorszej jakości artystycznej.

Iwan Almes (Lwów) w swoim wystąpieniu omówił problem kasaty prawosławnego monasteru Skit Maniawski i losy jego księgozbioru. Referent przedstawił pokrótce okoliczności kasaty monasteru, a także zbiory na Ukrainie i w Rumunii, w których przechowywane są druki pochodzące z jego biblioteki. Ostatnia referentka tego dnia, Irena Ciborowska-Rymarowicz, na podstawie zachowanych w Narodowej Bibliotece Ukrainy im. W.I. Wernadskiego druków po bibliotece karmelitów bosych w Berdyczowie przedstawiła proces kształtowania się tego księgozbioru oraz współczesny stan jego opracowania.

Obrady pierwszego dnia zwieńczyła dyskusja moderowana przez ks. Janusza Królikowskiego, w której dużo miejsca poświęcono metodom badania powonienności druków klasztornych i poklasztornych. Na marginesie dyskusji nad referatem Iwana Almesa Marek Derwich zwrócił uwagę na potrzebę szerszych badań nad skasowanymi monasterami prawosławnymi.

Drugi dzień obrad rozpoczął się od panelu zatytułowanego *Zagadnienia ogólne*. Otworzył go Marek Derwich, przybliżając uczestnikom konferencji obecny stan prac nad realizacją projektu badawczego *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy znaczenie, inwentaryzacja* i przedstawiając dotychczasowe rezultaty prac w ramach Projektu. Szczególne zainteresowanie słuchaczy wzbudziła prezentacja działania Portalu Wiedzy i zawartych w nim baz danych²². Portal ten zawie-

ra pierwsze tak kompletne zestawienie klasztorów zniesionych na terenie Rzeczypospolitej i Śląska w XVIII i XIX wieku wraz z przyporządkowaniem im podstawowych danych – m.in. lokalizacja, miejsce w strukturach administracji państwowej i kościelnej, wezwania kościoła, daty fundacji i fundatora, losy, daty kasaty, przeniesienia czy przejęcia przez inne zgromadzenie, losy po kasacie, daty i okoliczności ewentualnej restytucji, stanu obecnego, a także wykaz najważniejszych publikacji i linków do stron internetowych oraz ikonografii online. Oprócz tego, do poszczególnych klasztorów na bieżąco przyporządkowywane są informacje o związanych z nimi archiwaliach (też urzędowych, dotyczących kasat i losów po kasacie), rękopisach, drukach, muzykaliach, rysunkach architektonicznych, obiektach architektonicznych, mobilach, ogrodach i parkach, ostatnich zakonnikach.

Po tej prezentacji Antoni Mironowicz (Białystok) wygłosił referat *Stan monasterów prawosławnych na terenie Rzeczypospolitej w końcu XVIII wieku*, w którym przedstawił ich liczbę, organizację, stan majątkowy oraz rolę społeczno-kulturalną. Następnie Jarosław Cabaj (Siedlce) omówił działalność ulokowanych w zabudowaniach po skasowanym klasztorze Paulinów z Leśnej Podlaskiej mniszek prawosławnych, prowadzoną na obszarze nadbużańskiego Podlasia na przełomie XIX i XX wieku, zwracając szczególną uwagę na ich niezwykle dużą aktywność gospodarczą i społeczną. Dyskusję, która nastąpiła potem, moderował Tadeusz Trajdos. Dotyczyła ona przede wszystkim zasad działania bazy projektu oraz specyfiki monasteru w Leśnej Podlaskiej, któremu poparcie rodziny carskiej

²² Zob. <http://pw.kasaty.pl/pl/>, wersja angielskojęzyczna zob. <http://pw.kasaty.pl/en/>.

pozwoliło rozwinąć aktywność na niespotykaną skalę.

Ksiądz Dariusz Ciołka (Wrocław) przedstawił referat pt. *Sytuacja Kościoła unickiego w imperium rosyjskim po rozbiorach Rzeczypospolitej*. Wskazał w nim m.in., że o ile do rozbiorów to bazylianie przejmowali cerkwie i monastera prawosławne, o tyle po wcieleniu wschodnich ziem Rzeczypospolitej do Rosji sytuacja się odwróciła i prawosławni mnisi zaczęli stopniowo zajmować monastera grekokatolickie, aby wreszcie po 1839 roku przejąć większość z nich. Następnie Sławomir Zieliński (Rzeszów) w swoim wystąpieniu omówił miejsce duchowieństwa prawosławnego w myśli historycznej historyków krakowskich. Wskazał, że bardzo krytycznie oceniali oni postawę świeckich i zakonnych kapłanów tego obrządku w kontekście politycznych aspektów unii brzeskiej oraz późniejszego upadku Rzeczypospolitej. Kolejny referat, wygłoszony przez Urszulę Pawluczuk (Białystok), traktował o działalności bazylianów w Wilnie w XVIII wieku. W dyskusji, moderowanej przez prof. Jarosława Cabaja (Siedlce), zastanawiano się głównie nad specyficzną rolą społeczno-kulturową mnichów bazylikańskich na wschodzie Rzeczypospolitej oraz ich miejscem w polityce niechętnych unitom władz rosyjskich po wcieleniu tego terytorium do Rosji.

Po krótkiej przerwie rozpoczęto obrady w ramach panelu *Skasowane klasztory przejęte przez Cerkiew prawosławną*. Tadeusz Trąjdos (Warszawa) omówił losy klasztoru i kościoła Augustianów Eremitów w Brześciu nad Bugiem, zniszczonych podczas budowy twierdzy brzeskiej. Z kolei referat wygłoszony przez Emilię Ziółkowską (Toruń) dotyczył adaptacji rzymsko- i grekokatolickich budowli klasztornych przekazanych duchowień-

stwu prawosławnemu na potrzeby sprawowania ich obrządku. Po tych dwóch wystąpieniach przeprowadzono moderowaną przez Dorotę Weredę dyskusję, która skoncentrowała się wokół roli ideologicznej, jaką mogły odgrywać poszczególne style w architekturze świątyń budowanych i przebudowywanych w okresie zaborów.

W dalszej części konferencji Beata Lorens (Rzeszów) wygłosiła referat pt. *Cerkiew prawosławna i Kościół rzymskokatolicki jako spadkobiercy bazylianów – losy monasteru i cerkwi bazylikańskiej w Zamościu po kasacie z 1864 r.* Następnie Andrzej Buczyło (Biała Podlaska) omówił pokasacyjne dzieje świątyń dominikanów w Janowie Podlaskim i reformatów w Białej Podlaskiej w świetle materiałów z Archiwum Państwowego w Lublinie z zespołu „Chełmski Konsystorz Grekokatolicki”. Świątynie obydwu tych klasztorów zostały po ich kasacie przekazane na użytek Cerkwi unickiej, dzięki czemu w aktach konsystorza zachowały się informacje o ich adaptacji związanej ze zmianą obrządku oraz dalszym funkcjonowaniu aż do przejścia ich przez prawosławnych w latach siedemdziesiątych XIX wieku. Kolejny referent, Aleksander Andrzejewski (Łódź), opowiedział o perspektywach prowadzenia badań archeologicznych w miejscu dawnego klasztoru reformatów w Boćkach, gdzie pomiary georadarowe, biomagnetyczne i analiza zdjęć lotniczych pozwolą lepiej poznać topografię tego rozebranego w 1912 roku obiektu. Po tym wystąpieniu rozpoczęto dyskusję, w której uczestnicy skupili się głównie na procesie osłabiania pozycji grekokatolików w zaborze rosyjskim oraz ostatecznej likwidacji Kościoła unickiego na tym terenie.

Dalsza część obrad skoncentrowała się wokół pokasacyjnych losów trzech

domów zakonnych. Dorota Wereda (Siedlce) naświetliła losy zabudowań po klasztorze Paulinów w Leśnej Podlaskiej, które zostały przekazane w 1864 roku mniszkom prawosławnym, bardzo aktywnie gospodarującym w kolejnych latach na tym terenie. Małgorzata Piórkowska (Siedlce) zaprezentowała losy zabudowań po reformatach w Węgrowie (klasztor ten również zamknięto w 1864 roku, zaś później świątynię zaadaptowano na cerkiew dla prawosławnej parafii), zaś Joanna Sawicka-Jurek (Siedlce) opowiedziała o losach pokasacyjnych sanktuarium w Różanymstoku, które po likwidacji klasztoru Dominikanów trafiło pod opiekę katolickiej parafii, a następnie zostało przekazane prawosławnym mniszkom, które założyły w klasztorze filię monasteru z Leśnej Podlaskiej. Dyskusja, moderowana przez Beatę Lorens, dotyczyła w szczególności losów wyposażenia tych katolickich i bazylianskich kościołów klasztornych, które po kasacie zostały przekazane Cerkwi prawosławnej, a które często okazywały się bezużyteczne (np. organy). Postulowano próbę zdefiniowania różnych sposobów postępowania w takich okolicznościach. Część dyskutantów wyraziła sceptycyzm wobec sensu poszukiwań spójnego systemu postępowania administracji zaboru rosyjskiego, ponieważ nie była ona sumienna i rzetelna w realizowaniu ukazów i regulujących je przepisów. Podkreślała także panujący w niej bałagan. Inni dyskutanci, w tym Marek Derwich, wskazywali, że administracja ta nie różniła się aż tak znacząco od administracji innych państw zaborczych, zaś bałagan w zakresie wypełniania ukazów kasacyjnych panował wszędzie, np., jak podkreślała Dorota Matyaszczyk, na terenie Wielkopolski pod zaborem pruskim. Wyrażali zatem nadzieję, że wnikliwość i ostrożność ba-

dawcza przynajmniej w części przypadków przyniosą pożądany efekt, a przekonanie o bałaganie panującym w dokumentacji pochodzącej z zaboru rosyjskiego, po uporządkowaniu zachowanych akt, okaże się jedynie stereotypem.

Ostatni panel w ramach konferencji nosił tytuł *Skasowane klasztory przejęte przez ewangelików*. W jego trakcie Dorota Matyaszczyk (Poznań) przedstawiła ogólne zestawienie kościołów i klasztorów przekazanych ewangelikom na terenie Wielkopolski. Większość z nich pełniła funkcję świątyni protestanckich jedynie przez stosunkowo krótki czas, do momentu wzniesienia nowych budynków spełniających wymogi liturgii ewangelickiej. Następnie Michał Skoczyński (Poznań) przybliżył losy kościoła Karmelitów Bosych w Poznaniu, po kasacie klasztoru w 1801 roku zaadaptowanego po niewielkiej przebudowie i wymianie wyposażenia na ewangelicką świątynię garnizonową i pełniącą tę funkcję aż do 1918 roku. Jako ostatnia wystąpiła Marta Kaluch-Tabisz, która omówiła wpływ sekularyzacji oraz zmian w przynależności konfesyjnej na architekturę i wyposażenie klasztoru Karmelitów Trzewiczkowych w Strzegomiu. W swoim referacie przedstawiła przebudowę kościoła poklasztorowego na świątynię ewangelicką oraz jej nowe wyposażenie. W krótkiej dyskusji, moderowanej przez Andrzeja Maziarza, poruszono przede wszystkim kwestię losów elementów wyposażenia protestanckiego po odzyskaniu świątyni przez katolików w XX wieku.

W podsumowaniu obrad Marek Derwich z zadowoleniem podkreślił wysoki, rosnący z konferencji na konferencję poziom merytoryczny wygłoszonych referatów i toczonych dyskusji. Zauważył, że obrady po raz kolejny dowiodły konieczności większego zsynchronizowania oraz

usystematyzowania badań nad dziedzictwem kulturowym po skasowanych klasztorach. Konieczne jest zwłaszcza ujednoczenie kwestionariusza badawczego oraz ściślejsza współpraca między badaczami. Jednym z ważnych celów jest znalezienie cech wspólnych kasat klasztornych przeprowadzonych przez różne rządy w końcu XVIII i w XIX wieku.

Dużą atrakcją dla uczestników konferencji był zorganizowany 5 IX 2015 roku objazd naukowy po zachowanych zabudowaniach poklasztornych na terenie Podlasia: w Siemiatyczach, Drohiczynie, Leśnej Podlaskiej oraz Białej Podlaskiej. Przewodnikiem był Andrzej Buczyło (Biała Podlaska) – uczestnik Projektu oraz znawca specyfiki historii Podlasia i jego życia monastycznego. Osobiste spotkanie z materialną pozostałością po zniesionych domach zakonnych pozwoliło uczestnikom wyjść poza wyobrażenia narzucone przez pisane źródła historyczne i stworzyć nową perspektywę postrzegania ich przeszłości.

Konferencja w Serpelicach niewątpliwie wniosła dużo nowego do stanu badań nad majątkami klasztornymi, które po kasacie zostały przekazane Cerkwi prawosławnej oraz Kościołom ewangelickim. Identyfikacja i inwentaryzacja wieluabytków kultury, określenie ich losów po kasacie klasztorów, określenie perspektyw badawczych to z pewnością wartościowe osiągnięcia także w szerszym kontekście badań związanych z Projektem. Niestety, jak zresztą zauważyli sami organizatorzy, wciąż brakuje badaczy, którzy w kompleksowy sposób zajęliby się kwestią kasat monasterów prawosławnych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. Bez tego rodzaju badań nie będzie możliwe pełne zrozumienie problemu sekularyza-

cji wspólnot zakonnych oraz losów pozostałego po nich dziedzictwa kulturowego. Z pewnością konieczne jest też dalsze zacieśnianie współpracy między badaczami w ramach Projektu. Często zdarza się bowiem, że naukowcy niezwiązani z jego pracami dublują się w swoich dociekaniach naukowych z innymi i, nie mając dostępu do wzajemnych wyników pracy, niekiedy niepotrzebnie samotnie zmagają się z problemami, które były już wcześniej analizowane i rozważane, czemu przeciwdziałać może przyłączenie się do prowadzonych działań grupowych.

Chociaż przyświecająca Projektowi idea opracowania całości dziedzictwa kulturowego po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska może wydawać się zbyt ambitna, niemal niemożliwa do zrealizowania, to jednak twórcza atmosfera panująca podczas całej konferencji oraz zaprezentowane rezultaty prac i kierunki ich kontynuacji skłaniają do zmiany zdania. Konsekwencja w dalszym postępowaniu, stałe poszerzanie kręgu badaczy uczestniczących w realizacji Projektu oraz jego kontynuacja w następnych latach może doprowadzić do uzyskania zupełnie nowej jakościowo wiedzy na temat dziedzictwa poklasztornego i jego losów. Szczególne nadzieje budzi stała rozbudowa dostępnych online, zgrupowanych w Portalu Wiedzy, baz danych, które stanowią nową jakość w skali nie tylko polskiej, ale i światowej. Projekt i jego Portal Wiedzy zdają się wytyczać jeden z możliwych kierunków rozwoju i metodyki badań historycznych.

Michał Skoczyński
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu